

Грищенко І. В.,
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови
Державного університету телекомунікацій

ФОРМУВАННЯ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Анотація. У статті розглянуто питання формування вторинної мовної особистості під час вивчення української мови як іноземної. З'ясовано, що у процесі вивчення чужої мови відбувається зміна трактування і сприйняття мови як *інакшої*, а не чужої. Освоєння української мови студентами-іноземцями надалі дозволяє адаптуватися до нових соціокультурних умов, налагодити міжкультурну комунікацію, здобувати освіту в українських ВНЗ.

Ключові слова: українська мова, іноземна мова, інакша мова, чужа мова, мовна особистість, міжкультурна комунікація, соціокультурні умови, адаптація.

Постановка проблеми. Зміни у геополітичній ситуації мають значний вплив на суспільство загалом, на розвиток сучасної української освіти, побутування української мови тощо. Вихід України на освітній ринок стимулює долучатися до процесу вивчення української мови не лише мешканців країни, а й осіб, які планують у майбутньому вступати до українських ВНЗ, здобувати освіту в Україні. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю для іноземців вивчати українську мову, що зумовлює формування вторинної мовної особистості під час вивчення іноземної мови. У процесі вивчення української мови, знайомства з культурою, літературою, традиціями, історією відбувається зміна акценту з *чужинності* на *інакшість*, що сприяє налагодженню міжкультурної комунікації, побудові міжкультурного полілогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу сучасних дослідників привертає питання мовної особистості, яке отримало відображення у наукових розробках Ю. Караулова, Г. Богіна, Л. Клубкова, Н. Уфімцева, Л. Мацько, С. Єрмоленко, В. Ніколаєнко та ін.

Мета статті – розглянути принцип формування вторинної мовної особистості у процесі навчання іноземній мові через усвідомлення *інакшості* української мови, залучення до міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. У процесі освоєння будь-якої іноземної мови відбувається занурення у соціокультурне життя іншої країни. Саме на цьому етапі відбувається усвідомлення подібностей та відмінностей у культурі, побуті, історії, мові; започатковується формування вторинної мовної особистості. На думку М. Денисенко, сфери спілкування мають вагомий значення у процесі формування мовної особистості. Під час комунікації іноземною мовою відбувається розгляд та аналіз обговорюваних тем і ситуацій шляхом порівняння двох культур – рідної і чужої, мовна особистість долучається до культури іншої мови, формується *вторинна мовна особистість*. Враховуючи загальнонаціональні, релігійні та інші відмінності між різними культурами, у процесі вивчення іноземної мови основне завдання полягає у формуванні вторинної культурно-мовної особистості на ґрунті мовної і вторинної мовної особисто-

сті [2, с. 332]. Ще на початку ХХ ст. уперше в науковій думці прозвучав термін *мовна особистість*, уведений мовознавцем В. Виноградовим. Проте об'єктом уваги та методики навчання іноземних мов *мовна особистість* стала нещодавно [5, с. 31]. Нині цей термін отримав широке розповсюдження у наукових колах, хоча і сприймається науковцями неоднозначно і має як прихильників, так і критиків.

І. Процик розглядає специфіку вивчення іноземних мов для різних вікових категорій, відзначає домінування певних видів пам'яті у певні вікові періоди. У дошкільнят, наймолодших учнів (4–8 років), учнів молодшого віку (8–12 років) домінує механічна пам'ять і конкретне мислення; у дітей старших класів (12–16 років) – логічна та механічна пам'ять, збільшення задіявання абстрактного мислення у процесі навчання [6, с. 89–90]. Авторка вказує на зростання інтересу у дорослого населення до вивчення або ж вдосконалення знання іноземної мови. Під час навчання у дорослому віці спочатку оперують конкретними поняттями, а потім вводять абстрактні, обов'язково враховуючи можливості особи [6, с. 90].

Т. Верещагіна зазначає, що процес міжкультурної комунікації сприяє освоєнню національного характеру, загального образу іншого народу, формує вторинну мовну особистість. Авторка вказує на відсутності потреби повного білінгвізму для побудови адекватної міжкультурної комунікації. Вона доходить висновку про важливість когнітивної гнучкості у процесі уникнення міжкультурних дисонансів. Спираючись на запропоновані М. Бенет стадії трансформації особистості в іншокультурному середовищі (формування поваги до іншої культури, адаптація, інтеграція), зауважує, що лише інтеграція особистості в чужокультурне середовище дозволить почуватися комфортно [1, с. 25].

Сучасна гуманітаристика дедалі частіше звертає увагу на концепти «Свій / Чужий», що розглядаються як бінарна опозиція. Цікаво, що у науковому тезаурусі концепт «Чужий» має синонімічну пару «Інший» (наприклад, у літературознавчому – у працях Ю. Коваліва, Д. Наливайка та ін.). Особливості цих концептів активно розглядаються в мовній картині світу (В. Телія, О. Кубрякова, Г. Вежицька, Н. Арутюнова, В. Топоров та ін.). У літературознавстві вони досліджуються як категорії імагологічного дискурсу у річці компаративістики, а також у постмодерних (І. Бондар-Терещенко), постколоніальних (Т. Гундорова, О. Юрчук), феміністичних студіях (Ю. Крістева). У фольклористиці концепти «Свій» / «Чужий» досліджуються з позиції часопросторової когнітивної міфопоетичної моделі світу (Н. Лисюк, О. Олійник, Л. Шурко та ін.). Проблеми відносин суб'єкта з етнокультурними спільнотами, між «Своїми» і «Чужими» перебувають у центрі імагологічних студій, де «Свій» і «Чужий» виступають як взаємопов'язані та взаємопроникні світи.

Дослідження міжетнічного полілогу та міжетнічної комунікації демонструє паралельне функціонування діади «Свій ↔ Чужий» і тріади «Свій ↔ Інакший ↔ Чужий». Категорія *Інакшості* залучається до аналізу будь-якого тексту, де взаємодія персонажів-представників іноетнічних груп передбачає нівелювання ідентифікаційної полярності образів шляхом зміни парадигми етнічних характеристик (мова, територія, релігія, звичаї, харчовий код). Науковці вказують, що філософія *Іншого* сформувалася як самостійний напрям інтелектуальної рефлексії в другій половині ХХ ст. До розробників теорії Іншого зараховують М. Бубера, І. Левінаса, Ж.-П. Сартра, М. Фуко, Ж. Дерріду, С. де Бовуар та ін., у працях яких увагу акцентовано на «суперечностях суспільства і буття, нації і гендеру, стосунків людини із суперечливістю всередині себе самої» [7, с. 88]. У науці досі відсутня однотайність у розмежуванні концептів *Іншого* та *Інакшого*, тому передусім варто з'ясувати їх відмінності. Отже, більшість учених у своїх дослідженнях послуговуються терміном *Інший* (М. Мід, Ю. Крістева, М. Тьонісен, І. Фолькельт, В. Туліцина, Т. Андрюшенко, М. Шелер, К. Ясперс, О. Шпарга, А. Усманова, А. Демидов та ін.), який можна охарактеризувати як дослідження проблеми «Як *Інший*». Проте у процесі дослідження міжетнічного полілогу, міжетнічної комунікації для маркування представника іншого етносу варто використовувати концепт *Інакший*, відповідно, усе, що пов'язане з його соціокультурним життям, так само номінуються як *інакше*. Через процес дистанціювання себе від *Чужих* кожна етнокультурна група намагається осмислити (у звичних для неї категоріях і термінах) свою несхожість і свою відмінність від сусідніх народів. З позиції народної традиції *Чужий може бути* і поганим, і хорошим, але він *повинен бути* інакшим. Кожен народ – свідомо, напівсвідомо або несвідомо – несе свою ідею, свій світ уявлень про себе і про етнічного *Інакшого*.

Ю. Крістева присвятила свої дослідження з'ясуванню присутності Чужого. На її думку, усвідомлюючи присутність чужинця в самому собі, людина позбувається необхідності ненавидіти його як такого. «Це симптом, який, власне, робить «ми» проблематичним, а то й неможливим; чужинець виникає разом із усвідомленням моєї відмінності, а зникає тоді, коли ми всі визнаємо себе чужими, бунтуємо проти зв'язків і спільнот» [4, с. 7]. Хоча деякі науковці (О. Марчук, М. Горлач та ін.) тлумачать праці Ю. Крістевої як дослідження *Іншого*, вважаємо за доцільне процитувати її книжку «Самі собі чужі», де подано таке трактування чужинця: «Хто такий чужинець? Той, хто не входить до складу групи, той, хто «нею» не є, *інакший*» [4, с. 123]. Отже, на нашу думку, у своїх роботах Ю. Крістева звертається до проблеми не лише *Іншого*, *Чужого* та *Інакшого*, прагнучи осмислити цю глибоку проблему людського буття. Тому процесу навчання українській мові як іноземній найкраще сприяє метод *занурення у мовне середовище*, або ж *занурення у мовно-культурне середовище*, де відбувається безпосереднє знайомство з культурою і побутом, мовою.

Таким чином, у процесі міжетнічної комунікації на рівні отримання та ретрансляції етнічним Своїм культурних, побутових та інших відомостей про етнічного Чужого, процес інформаційної передачі відбувається крізь призму етнічно Своєї культури. Відповідно, вона не *Своя*, але й не *Чужа* – вона *Інакша*. Так само і в процесі формування вторинної мовної особистості у процесі вивчення української мови студент-іноземець долучається до *чужої* (іноземної) мови, і, відповідно, асоціює її як *інакшу*.

У процесі інтеграції в соціальні міжкультурні взаємодії, в якому мовна особистість репрезентує набуті культурні та історичні знання, Ю. Жигалкіна визначає обов'язкові компоненти вторинної мовної особистості, які є набором компетенцій, необхідних для проведення міжкультурної комунікації: 1) теоретично-понятійна компетенція (спектр теоретичних знань про іншу мову вторинної мовної особистості – лексична, граматична, фонетична обізнаність); 2) мовна компетенція (практичне володіння іншою мовою на рівні міжкультурного спілкування); 3) стратегічна компетенція (відтворення сформованої комунікативної ситуації іншою мовою; сюди ж входить і правильна мовна поведінка особистості); 4) культурологічна компетенція (оволодіння мовно-культурним кодом, «що дозволяє зрозуміти нову соціокультурну дійсність; характеризується здатністю вторинної мовної особистості глибоко проникати у прихований культурний контекст і, відповідно, реагувати на будь-які події та явища, уникаючи стадії інтерпретації певного культурного контексту. Вторинна мовна особистість виконує роль носія чужої мови і культури, успішно й ефективно реалізує міжкультурну комунікацію, трансформує й інтегрує набуту інформацію» [3, с. 38].

Процес комунікації, окрім функції інформаційного аудіообміну, активно залучає надлінгвістичні компоненти. У процесі навчання відбувається міжкультурна комунікація, в ході якої спостерігається розуміння співрозмовниками одне одного, збіг культурних, етнічних, морально-етичних кодів, правильне тлумачення певного культурного тексту, адекватна інтерпретація отриманої інформації. Вивчення іноземцями дисципліни «Українська мова як іноземна» у системі освіти формує базу для подальшого здобуття освіти, освоєння інокультурного середовища студентом-іноземцем, налагодження міжкультурної взаємодії.

Висновки. Формування вторинної мовної особистості у процесі вивчення української мови як іноземної сприятиме поступовій інтеграції іноземного студента в соціокультурне життя України, позитивно впливатиме на процес навчання в українському ВНЗ, зумовлюватиме подолання сприйняття української мови як чужої і формування сприйняття її з позиції *інакшої* тощо. Розроблення питання формування вторинної мовної особистості у процесі вивчення української мови як іноземної сприятиме налагодженню міжкультурної комунікації, дозволить розширити географію використання української мови, підвищить ефективність навчального процесу.

Література:

1. Верещагіна Т.О. Процес сприйняття іноземної мови крізь призму національної культури. Наукові записки. Т. 84. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. Національний університет «Києво-Могилянська академія». К., 2008. С. 22–26.
2. Денисенко М.В. Формування компетентної вторинної культурно-мовної особистості. Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 47. Ч. 1. ВПЦ «Київський університет», 2014. С. 331–337. URL: file:///C:/Users/Ирина/Downloads/інакший/38.pdf.
3. Жигалкіна Ю.М. Вторинна мовна особистість у контексті міжкультурної комунікації. Наукові праці. Філологія. Мовознавство. Вип. 282. Т. 294. 2017. С. 36–39. URL: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavstvo/2017/294-282-7.pdf.
4. Крістева Ю. Самі собі чужі. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 264 с.
5. Ніколасенко В.В. Особливості формування вторинної мовної особистості іноземних студентів. Педагогічний альманах. 2014. Вип. 22. С. 31–36.

6. Процик І. Психолінгвістичні аспекти засвоєння чужої мови (вікові особливості). Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Л., 2008. Вип. 3. С. 89–95. URL: <file:///C:/Users/Ирина/Downloads/інакший/16.%20Protsyk.pdf>.
7. Суковата В.А. Мотив Іншого у філософії Імені Павла Флоренського і в концепціях М. Бубера і К.Г. Юнга: порівняльний аналіз. Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна Філософія, Психологія. Вип. 1 (32). С. 87–92. URL: <http://www.nbu.gov.ua>.

Грищенко І. В. Формирование вторичной языковой личности в процессе изучения украинского языка как иностранного

Аннотация. В статье рассмотрено вопрос формирования вторичной языковой личности в процессе изучения украинского языка как иностранного. Выявлено, что в процессе изучения чужого языка происходит смена трактования и восприятия языка как иного, а не чужого. В дальнейшем освоение украинского языка студентами-иностранцами позволяет адаптироваться в новых социо-

культурных условиях, наладить межкультурную коммуникацию, получить образование в украинских вузах.

Ключевые слова: украинский язык, иностранный язык, иной язык, чужой язык, языковая личность, межкультурная коммуникация, социокультурные условия, адаптация.

Hryshchenko I. The formation of secondary linguistic identity in the process of teaching Ukrainian as foreign language

Summary. The article is dedicated to the secondary linguistic identity formation in the process of studying Ukrainian as foreign language. In this connection particular importance should be attached to replacement of interpretation and perception of language as different language. It must be stressed that mastering the Ukrainian language will make it possible to adapt in new sociocultural conditions for foreign students, to adjust intercultural communication, to receive a higher education at Ukrainian higher schools.

Key words: Ukrainian language, foreign language, different language, linguistic identity, intercultural communication, sociocultural conditions, adaptation.